

A Kisnyomtatványtárból az 1926-ig terjedő, 3600 darabos plakátállomány mellett mintegy 700 darab, városokat ábrázoló képeslap között is lehet böngészgetni.

A Térképtárból mintegy 400 korábban digitalizált térkép kerülhet a képkönyvtárba.

Nagy érdeklődésre tarthat számot a nyelvemlékekről készült 100 digitális kép is, továbbá a tematikus szolgáltatásokhoz válogatott dokumentumokról készült másolatok is színesítik a választékot.

A csatlakozó könyvtárak is kitűnő képanyagokkal készülnek hozzájárulni az új közös szolgáltatás sikeréhez. Természettudományos képek, kutatói portrék, plakátok, metszetek, fotók, képeslapok kimeríthetetlen tárháza lesz a készülő Magyar Digitális Képkönyvtár. Reméljük, a látogatók gyakran visszatérnek az oldalra, hogy újabb és újabb különlegességeket fedezzenek fel a könyvtárak képgyűjteményiben tallózva.

Bánkeszi Katalin

Magyar könyvtárak a határon túl

A magyar olvasók ellátását végző könyvtárak helyzete a környező országokban

Történelmi előzmények

Magyarországon csak a XIX–XX. század fordulója táján, kormányzati irányítással kezdődött meg a rendszeres könyvtárfejlesztés – népkönyvtári hálózat kialakításával. Az ekkor Magyarországhoz tartozó, később elcsatolt területeken a könyvtárügy fejlődése hasonló mértékű és ütemű volt, mint az ország többi részén. Erdélyben még 1884-ben megalapították az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyletet (EMKE), amelynek feladatául népkönyvtárak létesítését tűzték ki. Az EMKE mintájára alakult később a Felvidéki, Délmagyarországi és Dunántúli Magyar Közművelődési Egylet is. A vidéki városok közül Kolozsvárott volt a legnagyobb és legjobban működő közművelődési könyvtár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára. A könyvtár állományát a kolozsvári egyetem alapítása után ennek használatára bocsátották, s az így létrejött kettős, közművelődési és egyetemi könyvtár 1919-re a harmadik legnagyobb magyarországi gyűjteménnyé fejlődött. Az egyetem könyvtárát Európa egyik legkorszerűbb könyvtárának tartották. Itt említhető meg, hogy a kolozsvári egyetem volt az első, ahol könyvtártudománnyal is foglalkoztak. Egyéb, felsőoktatási (pl. Pozsony), középkisiskolai, egyesületi, egyházi, városi (pl. Zombor), hatósági, valamint szakkönyvtárak is létrejöttek a mai határon túli területeken: 1914-ig Magyarország 144 városában alapítottak múzeumokat, és a nagyobbak jelentős, sok ezer kötetes könyvtárral is rendelkeztek. Többségük nyilvános volt, de

kutatók a nem nyilvánosakat is látogathatták. Ilyen szakkönyvtári gyűjteménye volt többek között Nagyváradnak, Nyitrának és Szabadkának.

1920. június 4-én a trianoni békediktátummal Magyarország 282 870 négyzetkilométer területéből elveszett 190 037 négyzetkilométer, illetve a három és fél millió magyar nemzetiségű lakos, a magyar lakosság 30 százaléka. Az ország és a nemzet számára ez rendkívül súlyos csapást jelentett, és ami a könyvtárosságot is érinti, a könyvtárügy is jelentékeny veszteséget szenvedett: az 1348 nyilvános könyvtárból csupán 605 maradt Magyarországon, 743 került új szomszédainkhoz: 273 Csehszlovákiához, 326 Romániához, 77 Jugoszláviához, 38 Ausztriához és 29 Olaszországhoz.¹

A trianoni veszteség könyvtártípusonként

	volt	maradt
tudományos és közművelődési nyilvános könyvtár	117	55
hivatali, hatósági könyvtár	61	40
főiskolai könyvtár	114	65
középiskolai könyvtár	185	82
szakiskolai könyvtár	184	90
egyházi könyvtár	98	41
társadalmi és egyesületi könyvtár	481	191
egyéb közművelődési könyvtár	108	41
Összesen:	1348	605

A külföldre került gyűjtemények egy része megmenekült a szétszóródástól, pusztulástól (pl. a marosvásárhelyi Teleki Téka, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtára, a szabadkai Városi Könyvtár, az egyházi gyűjtemények), de több megsemmisült.

A határon túli magyar könyvtárak képe ma

A kisebbségben élő magyar közösségekkel és könyvtárakkal az anyaországban tulajdonképpen csak a rendszerváltozástól kezdve foglalkoznak rendszeresen: addig az adott ország társadalmi viszonyainak megfelelően alakult a határon túli magyar jellegű könyvtárak sorsa. A magyar nyelvű állományokat birtokló könyvtárak a rendszerváltozás idejére mind felszereltségük, mind a könyvtárosok képzettsége tekintetében is csupán gyenge, legfeljebb közepes teljesítményt mutattak, hiszen sem törvény nem szabályozta, sem az állam mint fenntartó nem támogatta a határon túl rekedt magyar jellegű gyűjtemények fejlesztését. A könyvtárak csupán egyedi feltételeik és képességeik függvényében juthattak magyarországi kapcsolatokhoz, és ezek révén állománygyarapodáshoz vagy további szakismeretekhez.

A rendszerváltozást követően a magyar kormány alkotmányos felelősséget vállalt a határon túli magyar közösségekért, ideértve nemzeti identitásuk megőrzé-

sének és fejlesztésének elősegítését is. 1989-től az anyaországbeli és a határon túli könyvtárak közötti viszonyok megváltoztak, magyar olvasókat összefogó civil szerveződések alakultak, és a könyvadomány-akciók mellett egyre gyakoribbá vált a szervezett, rendszeres költségvetési támogatásnyújtás határon túli könyvtárak részére. A magyarországi támogatás, a könyvtári szakmai szervezetek együttműködése és a határon túli magyar könyvtárak és könyvtárosok otthoni küzdelme meghozta gyümölcsét: megkezdődött a kisebbségi magyar könyvtárak magyar könyvtárügybe való integrálódása.² 1996-ban a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szervezésében megalakult a határon túli magyar könyvtárak fejlesztési programját gondozó szakmai bizottság, amely feltérképezte a helyzetet, és meghatározta a fejlesztés irányát. A támogatást a regionális könyvtárak továbbra sem nélkülözhetik, de manapság a könyvjuttatások mellett inkább a könyvtár mint intézmény fejlesztésére tevődött át a hangsúly. Ezen a könyvtárak szervezeti, technikai (elektronikus ellátottság, hardverek és szoftverek) és személyi (könyvtárosképzés) feltételeinek fejlesztését értjük. A határon túli magyar könyvtárak fejlesztési programjával foglalkozó munkabizottság ma már központi, koordinációs feladatot ellátó báziskönyvtárak létrehozását igyekszik elősegíteni a határon túli régiókban, amelyek majd összefogják az adott terület magyar gyűjteménnyel rendelkező könyvtárait és koordinálják azok állománygyarapítási munkáját, illetve végzik az anyaországból érkező könyvek igény szerinti, racionális szétosztását. A központi könyvtárak támogatásában az első teendő a könyvtárak informatikai eszközökkel, számítógépekkel való ellátása és az internethez való hozzáférés lehetőségének megteremtése. Ez ma már túlnyomórészt megtörténtnek tekinthető. A határon túli könyvtárosok szakmai képzésére többek között a budapesti Könyvtári Intézet is szervez tanfolyamot.

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, illetve az Oktatási és Kulturális Minisztérium a magyar kultúrkörhöz tartozó, nemzeti könyvtárügyhöz kapcsolódni kívánó könyvtárakat támogatja. A magyar kultúrához tartozó könyvtárnak számít az a könyvtár, amely a helyi magyar olvasói igényeket igyekszik kielégíteni.

A Kárpát-medencében Magyarország határain túl a következő magyarlakta területekről beszélhetünk: Délvidék (tágabb értelemben Délvidékként emlegetik Szlovénia, Horvátország és Szerbia magyar lakta régióit, szűkebb értelemben csak Vajdaságot jelenti), Felvidék, Erdély, Kárpátalja, Burgenland. Az anyaországi támogatás rendszere és intenzitása régióként nagyon változó³:

Muravidék

A magyarok aránya Muravidék lakosságának mintegy hat százaléka (6500 főt számlált a 2002-es szlovén népszámlálás, és 8500-as lélekszámot a megelőző, 1991-es összeírás)⁴, magyarok elsősorban a magyar határhoz közeli Lendván és környékén élnek.

Szlovéniában a kisebbségi könyvtári ellátás törvényileg szabályozott. A mura-szombati és lendvai könyvtárak a magyar művelődés központjai, ezek az intézmények szakmailag és anyagilag is jól ellátottak, korszerűek, megfelelő mértékben gépesítettek, állományuk feldolgozott, így a felhasználói igényeket megfelelően ki tudják elégíteni. A Mura-szombati Területi és Tanulmányi Könyvtár magyarországi kapcsolatokkal rendelkezik, ennek kezdetei az 1960-as évekig nyúlnak vissza, már ekkor eserekapcsolatban állt a szombathelyi Berzsenyi Dániel Könyvtárral. Ezt a

kapcsolatot könyvcserre, könyvtárosok kölcsönös látogatása, folyamatos könyvtárközi kölcsönzés jelenti. Az Országos Széchényi Könyvtárral (OSZK) történt megállapodás értelmében a magyar nemzeti könyvtártól rendszeresen megkapják a régióról szóló kiadványok mikrofilmes változatát, ők pedig cserében elküldik az OSZK-nak a szlovéniai hungarikumot. A könyvtár ezen kívül kapcsolatban áll a magyarországi szlovén kisebbségi önkormányzatokkal és kulturális intézményekkel is. E könyvtár munkatársai azonban nem beszélnek a magyar nyelvet, míg a Lendvai Városi Könyvtár könyvtárosai igen. A lendvaiak könyvállománya gazdagabb, viszont technikai ellátottság, valamint a magyarországi kapcsolatok terén is szegényesebbnek bizonyult. Lendván jelentős szerepet tölt be még a Lendvai Kétnyelvű Általános Iskola könyvtára, amelynek magyarországi kapcsolatai jelentős mértékben segítik az állomány magyar részlegének fejlesztését.

Horvátország

A magyarok aránya az ország népességéhez viszonyítva, a legutóbbi népszámlálás alapján: 0,4% (az 1991-es horvátországi népszámlálás mintegy 22 000, a 2001-es: 16 595 magyar nemzetiségűt talált). Az itteni magyarság mintegy negyöte a horvát Dunamentén, pontosabban a Drávaszögben és Kelet-Szlavóniában összpontosul, abszolút vagy relatív többségben. A horvátországi magyarság fogyása a Kárpát-medencében példa nélküli, az egyébként is kis létszámú közösséget a szerb–horvát háború szinte megtizedelte. A háborút a könyvtárak is megérintették: a valamikori központi szerepkörű pélmonostori Városi Könyvtárban az ezredfordulón már csupán 2711 magyar nyelvű könyvet számláltak, a vukovári. szentlászlói. kórógyi. újbezdáni. bellyei. batinai állomány teljesen megsemmisült. Jelenleg Horvátország területén mintegy 50 000 magyar nyelvű könyv található. A pélmonostori könyvtár és az Eszéki Városi és Egyetemi könyvtár még rendelkezik magyarországi könyvtárközi kapcsolatokkal.

A kisebbségi magyar könyvtárügy hivatalosan kijelölt központja Pélmonostor. annak ellenére, hogy az eszéki Magyar Oktatási és Kulturális Központ igényesebb állománnyal rendelkezik, és alkalmasabb lenne erre a szerepre. Az iskolai könyvtárak anyagát az ott dolgozó magyar tanárok kezelik; a közművelődési könyvtárakban gondot jelent a magyarul tudó könyvtárosok hiánya. Kisebb gond az állománygyarapítás, ugyanis itt a kisebbségi könyvtári ellátásnak törvényi háttere is van, és évente többször kapnak állami keretből juttatást könyvvásárlásra.

Vajdaság

A szűkebb értelemben vett délvidéki magyarság által lakott régió, ahol a magyarok aránya az összlakosság 14,28 százalékát teszi ki. (A 2002-es szerbiai népszámlálás 293 299 magyar nemzetiségűt számlált, amely a szerbiai össznépesség 3,91 százaléka, ebből Vajdaságban él 290 207.) Könyvtári szempontból a vajdasági régió tekinthető a legelhagyatottabb határon túli magyar régiónak: nincsenek önálló magyar könyvtárak, csak magyar állománnyal (is) rendelkező szerb könyvtárak léteznek. A szerb–horvát háború közvetetten hatott ezekre a könyvtárakra: a magyar könyvállomány fejlesztése elmaradt, és jelenleg sem tudnak beszerezni magyar könyveket, egyrészt mert nincsen ráfordítható pénzösszeg, másrészt a magyarországi ajándékkönyvek csak hosszadalmas és bonyolult adminisztráció és engedélyeztetés után kerülhetnek át a határon. A magyarok által látogatott

iskolák könyvtárai kicsit jobb helyzetben vannak, több esetben ők fordítják beszerzési keretüket a közművelődési könyvtárak gyarapítására. Ilyen esetben a diákok a közművelődési könyvtárakból kölcsönözik ki a szükséges könyveket. Az 1999-ben, tíz délvidéki könyvtár összefogásából létrejött Kapocs Könyvtári Csoport léte jelentős előrelépést jelentett: vállalták a magyar könyvtárak együttműködésének szervezését, szervezik és vezénylik a magyar könyvek elosztását. A régió központi könyvtára a Thurzó Lajos Közművelődési Központ Könyvtára (zentai Városi Könyvtár) lett.

Kárpátalja

A 2001-es népszámláláskor 156 600 személy, azaz Ukrajna össznépességének 0,3 százaléka vallotta magát magyarnak; a több mint száz magyarok által lakott településén 95 könyvtár működik, átlagosan állományuk 30 százaléka magyar nyelvű könyvekből áll. Sokszor ínséges körülmények között működnek a kárpátaljai könyvtárak: víz, villany és fűtés nélküli helyiségekben.⁵ Minden iskolának van működő könyvtára, amelyek ellátásáról a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség gondoskodik. Ő osztja el a magyarországi intézmények, alapítványok, valamint magánszemélyek által küldött könyveket, mivel a könyvtárak csak igen csekély mértékben vagy egyáltalán nem kapnak állami támogatást. Fontos az 1994-ben megnyitott beregszászi Kárpátaljai II. Rákóczi Ferenc Magyar Tanárképző Főiskola adományokból összeállt könyvtára: mintegy 30 000 kötetet tartalmaz. Az 1994-ben alapult Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete foglalkozik a magyar könyvtárak módszertani kérdéseivel.

A régió könyvtári hálózatának központjai: az ungvári Megyei Könyvtár, valamint a tömbmagyarság területén található beregszászi Járasi Könyvtár is báziskönyvtárként funkcionál. Az ungvári Területi Tudományos Könyvtár idegen nyelvű osztálya végzi a könyvtártudományi és szakmai irányítást. Sajnos, Kárpátalja több részén a szakmai együttműködés kialakítása nehézségekbe ütközik.

Felvidék

Felvidéken él a határon túli magyarság második legnépesebb csoportja (a 2001-es népszámlálás 520 528 magyar nemzetiségűt írt össze). Kiépített, az anyaországban megjelent könyveket naprakészen kínáló könyvkereskedői hálózattal és könyvtárai több százezres magyar nyelvű állománnyal rendelkeznek. Ezek a könyvtári állományok azonban részben elavultak, gyarapításuk pedig anyagi okokból korlátozott, ugyanis az állami költségvetési támogatás szinte csak szimbolikus mértékű, ebből kifolyólag ezek a könyvtárak is csak anyaországi adományból tudják állományukat fejleszteni, frissíteni. Ez a támogatási rendszer viszont még kiépítetlen.

A közművelődés és a tudományos könyvtár központi feladatait Felvidéken két könyvtár látja el: a komáromi Dunamenti Könyvtár végzi a módszertani irányítást, a nemzetközi és főként magyarországi kapcsolatok fenntartását, szakmai találkozók szervezését és helyismereti kiadványok megjelentetését. A somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet, tehát civil szerveződés részeként működő Bibliotheca Hungarica⁶ szintén szervez szakmai találkozót, vállalja a szlovákiai magyar nyelvű kiadványok számítógépes bibliográfiai feldolgozását, gyűjti és szolgáltatja a cseh–szlovákiai magyarságra vonatkozó helyismereti, helytörténeti, hungarika

jellegű dokumentumokat, valamint ilyen jellegű adatbázisokat hoz létre. Gyűjtőköre a könyvtől a képeslapon át az oral history dokumentum műfajig terjed. A Bibliotheca Hungarica Szlovákia legkorszerűbben felszerelt magyar könyvtára. A régió könyvtáros szervezete a Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesülete.

Erdély

Erdélyben él a Kárpát-medence magyarságának legnépesebb határon kívüli közössége (1 431 807 fő, 2001-es népszámlálási adat). Jelentős szervezet az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) által 1992-ben létrehozott kolozsvári Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvány, amely könyvtáralapítás, rendezvényszervezés, információellátás, népi hagyományok megőrzése és kulturális eserekapcsolatok ápolásában fejt ki építő tevékenységet. Mintegy 60 egységből álló könyvtári hálózatot működtet, amelyben magyar könyvtárosok segítik az olvasók tájékozódását, ezáltal a szórványterületek önkormányzati fenntartású könyvtáraiban a csak románul tudó könyvtárosokkal való megértés gondjai is megoldódtak.

Az elmúlt években kialakultak az erdélyi magyar könyvtári hálózat bázisintézményei. A nagyváradi Bunyitai Vince Könyvtár a partiumi könyvtárakat fogja össze. A kolozsvári Gróf Mikó Imre Könyvtár köré (amely több mint 70 ezer kötetes könyvtári állománnyal büszkélkedhet és a kolozsvári Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvány működtet) a közép-erdélyi szórványtelepülések könyvtárai szerveződnek; a sepsiszentgyörgyi Bod Péter Megyei Könyvtár és a csíkszeredai Kájoni János Megyei Könyvtár végzi szakmai irányítását a székelyföldi állami magyar könyvtáraknak. Az erdélyi tudományos könyvtárak központi könyvtárai a marosvásárhelyi Teleki Téka, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára, és a Kriza János Néprajzi Társaság könyvtára. Erdély könyvtárosait az EMKE Könyvtári Szakosztálya fogja össze, ezen kívül a Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesülete is összetartja az erdélyi magyar kisebbség könyvtárosait. A Partiumban még nem zökkenőmentes a magyarországi könyvtárakkal való szakmai együttműködés.

Örvidék

A burgenlandi magyarság (becsült száma 6500 fő) esetében teljesen más jellegű kapcsolattal számolhatunk: itt a helytörténeti munkák közös gondozására helyeződött a hangsúly. Ezzel a munkával a Burgenland, Vas megye és Győr-Moson-Sopron megyék által létrehozott Határmenti Regionális Tanács Tudományos és Kulturális Munkacsoportja foglalkozik.

Adatok a Kárpát-medence könyvtáiról

Felmérés

A magyarországi kulturális kormányzat 2002 végén megbízta a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetét, hogy mérje fel a Kárpát-medence kulturális intézményrendszerét.⁷

A felmérés Magyarországon kívül összesen 324 magyar könyvtárat talált. A gyűjteményeknek átlagban 64,5 százaléka magyar nyelvű dokumentum. A leggyakoribb gyűjteménymagyság az 5–10 000 kötet közötti (29,3 százalék). A számbavé-

telből kimaradtak azonban a rendszertelenül vagy csak rövid ideig nyitva tartó kis falusi könyvtárak, pedig a határon túli magyarság jelentős hányada épp ilyen kis falvakban él. Az összeírt könyvtárak tíz százalékát alapították 1945 előtt, 63,3 százalékát 1945–89 között, 26,7 százalékát pedig ez után. A könyvtártípus meghatározása problematikusnak bizonyult, ugyanis 76,6 százalékuk vallotta magát csupán közkönyvtárnak, és nem egy önmagát szakkönyvtárként is megjelölte, ami a magyar nyelvű szakdokumentumaik becsült száma és minősége alapján aligha felel meg a valóságnak. 16,8 százalékuk gyermekkönyvtári funkciót (is) ellátó könyvtár.

A könyvtárak felszereltségi adatai:

- 85 százalék rendelkezik leltári jegyzékkel;
- 71,6 százalék rendelkezik hagyományos katalógussal;
- 43,6 százalékukban készült el a teljes állományt feltáró cédulakatalógus;
- 8,2 százalékuknak van teljes számítógépes nyilvánartára.

Igen nagy az alapszintű technikai felszereltséggel (telefon, híradás-technikai eszköz), illetve fizetett alkalmazottal sem rendelkező könyvtárak száma, a korszerű dokumentumtípusok hiánya (DVD, CD stb.), általánosan mondható a számítógépesítettség alacsony foka, ez pedig ellehetetleníti a világ információs rendszereihez való kapcsolódást. Jelentős mértékű a könyvtári állományok feldolgozatlansága vagy nem megfelelő szintű feldolgozottsága, a könyvtárosok tekintélyes részének pedig nincs megfelelő végzettsége.

A könyvtárhasználat

A könyvtárat látogatók száma havi 66 főtől 6352-ig terjed, ennek több mint fele gyermek, és nagy szórással, de a könyvtárak méretével egyenes arányban nő. A becslések alapján az olvasók 80 százaléka magyar nemzetiségű.

Erdély:	86%
Kárpátalja:	83%
Felvidék:	75%
Délvidék	67%

A gyorsjelentés ismertette továbbá a következő összefüggéseket is:

Minél kisebb a könyvtár:

- gyűjteménye annál több magyar nyelvű dokumentumot tartalmaz;
- annál inkább jellemző rá a magyarországi adományokból történő gyarapítása;
- annál magasabb a magyar anyanyelvű olvasók aránya;
- annál kevesebb a használója.

Helyzetkép és lehetőségek

Az információs technológia fejlődése által új lehetőségek nyíltak: együttműködésre, a könyvtári szolgáltatások elérésére, a magyar kultúrkincset regisztráló, a világ bármely pontjáról hozzáférhető adatbázisok építésére ad lehetőséget, így válhat a világháló a szétszabdalt nemzetet összekötő kulturális híddá. Természetesen ennek megvalósulásához szakmai összefogásra és támogatásra van szükség. Már most jelentős lépések történtek a könyvtárak számítógépesítettsége és legalább a határon túli könyvtári központok internetre való csatlakozása területén.

A számítógépes fejlesztés, az állományok integrált magyar szoftver segítségével történő feldolgozása is az egységességet segíti.

A magyar állományok gyarapítása még nem megoldott kérdés, ugyanis az anyaország és a többségi államok sem biztosítják a megfelelő gyarapításhoz szükséges pénzügyi támogatást. A valódi fejlődés normatív állami támogatást igényelne. A könyvtárakat sújtó több évtizedes dokumentumhiányt még ma sem sikerült kiküszöbölni, a meglévő állományok gyakran már régen selejtezésre érettek, ez tovább növelné a tényleges hiányt.

Sajnos, gyakran az egyetlen jelentős gyarapodási forrás a magyarországi könyvtárak, alapítványok és állami költségvetési intézmények pénzügyi és dokumentumadománya. A határon túli könyvtárak jelentős támogatói:

- Az Országos Széchényi Könyvtár jelentős támogató volt a köteles példányok számának csökkentéséig,
- A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma/Oktatási és Kulturális Minisztérium,
- A Pro Hungaris Kulturális Értékközvetítő Alapítvány (1993-tól 2001-ig),
- Apáczai Alapítvány,
- Illyés Közalapítvány,
- Kölcsey Alapítvány,
- Duna Televízió,
- Testvértelepülések, testvérkönyvtárak.

Mindezek mellett a kisebbségi könyvtáraknak is szembe kell nézni az általános, ha tetszik, globális kulturális kihívásokkal: az olvasmányok és az olvasás minőségi romlásával, a hagyományos dokumentumok szerepének változásával, a gyerekek olvasóvá nevelésének nehézségeivel.

A kisebbségi létben csak erősen elhivatott, szakképzett könyvtárosok tudnak helytállni, akik önérvényesítő törekvéseiket valóra váltják, és az esetlegesen hanyatló magyar kultúrát fenn tudják tartani. Amíg a magyar könyvgyűjtemények fejlesztésének nincs rendszeres állami támogatottsága, csupán mozgalmi jelleggel lehet eredményeket elérni.

Könyvtári szervezetek

Szakmai kapcsolatok kialakítása terén jelentős előrelépés történt a rendszerváltozás óta eltelt időszakban: ma már a határon túli magyar könyvtárosok is tagjai a Magyar Könyvtárosok Egyesületének, számukra is többé-kevésbé elérhetővé váltak a könyvtáros folyóiratok, részt vesznek a vándorgyűléseken, szakmai tanácskozáson (Vác, Csongrád, Sárospatak, Szentes, Békéscsaba, Kaposvár, Zemplén stb.), magyarországi könyvtárak által szervezett szakmai továbbképzéseken (Békéscsaba, Zalaegerszeg stb.). Színvonalas helyi képzéseket is szerveznek – elsősorban Székelyföldön és Vajdaságban.

Megalakultak a határon túli magyar könyvtáros egyesületek is: Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesülete (2000), Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesülete (1999), Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete (1994), és a vajdasági Kapocs Könyvtári Csoport (1999).

Könyvtártípusok

A Kárpát-medencében jelenleg a következő könyvtártípusokkal számolhatunk:

1. muzeális anyagot őrző történeti gyűjtemények lehetnek:

- egyházi tulajdonú,
- állami/önkormányzati tulajdonú,
- civil szervezet tulajdonában lévő gyűjtemények.

A muzeális értékű közgyűjtemények a nemzeti kulturális örökség részét képezik.

2. oktatási intézmények könyvtárai:

- felsőoktatási,
- egyházi,
- alapítványi,
- közoktatási gyűjtemények.

A határon túli felsőoktatási intézmények magyar gyűjteményei többnyire vagy hosszabb történelmi múltra tekintenek vissza (pl. a kolozsvári Babes–Bolyai Egyetem), vagy a rendszerváltozás utáni, Magyarország által támogatott megújuló határon túli magyar oktatás – magyar tanszékek, kihelyezett tagozatok, alapítványi intézmények – könyvtárai. Ezek a könyvtárak jelenleg a legkorszerűbb határon túli gyűjtemények, ugyanis a magyar felsőoktatási törvény gondoskodik gyarapításukról, és szakmai együttműködés fűzi őket a magyarországi egyetemek, főiskolák könyvtáraihoz, és az országos szakkönyvtárakhoz. Magyar tudományos irodalmat tartalmazó gyűjteményekre a felsőoktatási intézmények magyar és hungarológiai tanszékein bukkanhatunk.

A határon túli magyar tannyelvű általános és középiskolák könyvtárai már alacsonyabb színvonalúak, de gyakran még jobb helyzetben vannak a települési közkönyvtáraknál. Mindez azonban függ a helyi, regionális állapotoktól, a területi önkormányzatoktól és a tárgyi, valamint személyi feltételektől.

3. közkönyvtárak

- állami/önkormányzati,
- civil szervezet tulajdonában lévő közkönyvtárak.

A közkönyvtárak szolgálják ki a magyar közösség szélesebb rétegét. Azokon a településeken, ahol a magyarság lélekszáma jelentős, mindenütt léteznek magyar közgyűjtemények. E könyvtárak fejlesztését, a szolgáltatás minőségének emelését azonban sokszor akadályozza a regionális gazdasági–pénzügyi helyzet. Mivel – Szlovéniát kivéve – a környező országoknak nincsen a kisebbségeket kedvezően megkülönböztető jogi szabályozás, ebből kifolyólag a határon túli magyar könyvtárügy többnyire erősen hátrányos helyzetbe kerül. Ellenpéldaként szolgáljon a székelyudvarhelyi Városi Könyvtár, vagy az Eszéki Magyar Oktatási és Kulturális Központ színvonalas állománya.

A civil szervezetek tulajdonában lévő közkönyvtárak egy részénél keveredik az állami és a civil tulajdonlás. A horvátországi Drávaszögben, Kárpátalján és Vajdaságban több olyan önkormányzati tulajdonú magyar könyvgyűjtemény van, amelyeket önkéntesek vagy magyar civil szervezetek működtetnek. Az állami és civil tulajdonlás vegyülésénél az előző példa fordítottja is előfordul, amikor civil szervezet által létrehozott könyvtár befogadja és működteti az adott település könyvtárát (somorjai Bibliotheca Hungarica).

4. szakkönyvtárak

A határon túli területeken a magyar nyelvű szakirodalom általános hiánya jellemző. A magyar felsőoktatási könyvtárakon kívül civil tulajdonú szakkönyvtárak gyűjtik a magyar tudományos irodalmat. A gyűjtés nagyobb régiókra terjed ki. Ilyenek a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára, a Kriza János Néprajzi Társaság, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság vagy a Jakabffy Elemér Alapítvány könyvtára.

5. hungarológiai, illetve magyar intézeti könyvtárak

Hungarológiai könyvtárak a magyar állam által fenntartott hungarológiai központok, valamint a magyar kulturális intézetek könyvtárai. Korábban az Országos Széchényi Könyvtár csak hiányosan tudott hozzáférni a határon túli régiók dokumentumterméséhez azok regisztrálatlansága miatt. Manapság az információs technológiák fejlődése következtében lassan lehetővé válik a határon túli irodalom számítógépes regisztrációja és ezáltal hozzáférése, megindult az adatbázisok építése és kutatások folynak a dokumentumtermés feltárására. Ezen a területen példaértékű a somorjai Bibliotheca Hungarica munkája, amely a felvidéki magyar dokumentumtermést veszi számba egy folyamatosan épülő, jól strukturált adatbázisban, amely a Fórum Kisebbségkutató Intézet honlapján érhető el. Ezen kívül nyomtatott formában is megjelenteti a magyar vonatkozású könyvek és sajtó bibliográfiáját. Ennek mintájára szerveződött Kárpátalján az ungvári Bibliotheca Hungarica, és folyamathban van a délvidéki hungarikaanyag feltárása is a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet keretén belül.

Az általános, egész Kárpát-medencére kiterjedő tipológia mellett a határokon túl létezik egy másik, az ellátandó magyar olvasóközönség kisebbségi helyzetét figyelembe vevő felosztás is:

1. a tömbben élők,
2. a szórványban élők,
3. a nyelvi, kulturális rehabilitációra szorulókat ellátását végző intézmények.

Erre a felosztásra azért van szükség, mert a kisebbségi helyzet minősége a könyvtár egészére meghatározó lehet, a könyvtár a felszereltségének mértékétől kezdve az olvasók által igényelt dokumentumok jellegéig.

* * *

JEGYZETEK

- 1 A két világháború közt (1919–1945) In: Csapodi Csaba–Tóth András–Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. 1987.
- 2 Kálóczy Katalin: Láncszemek. A határon túli magyar könyvtárügy magyarországi perspektívából. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2004. 6. sz., 10–18. p.
- 3 Fazakas Csongor: A határon túli magyar könyvtárak támogatásának alakulása a rendszerváltozás óta eltelt időben. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2004. 6. sz., 34–39. p.
- 4 A statisztikai adatok forrásai: Jelentések. Határon Túli Magyarok Hivatala. A hozzáférés módja: <http://www.hhrf.org/html/index.php?menuid=15>
- 5 Mezey László Miklós: Kézzel írott szótár a XXI. században. = Könyv. Könyvtár. Könyvtáros, 2006. 8. sz., 42–46. p.
- 6 A Fórum Intézet honlapja: <http://www.foruminst.sk/index.php?t=&p=&q=&Mid=&Lev=&Ind=18&P=index.hu,&Ind=30>
- 7 Kálóczy Katalin i. m.
- 8 Kálóczy Katalin i. m.

Turai Hilda

Határon túl

Új szolgáltatás a Könyvtári Intézet honlapján

A határon túli könyvtárak mostoha helyzetében kb. tíz évvel ezelőtt indult el pozitív változás. 1997-ben egy meghívásos pályázat eredményeképpen könyvtári módszertani, képzési–továbbképzési, hálózati együttműködési, szakmai érdekképviseleti és információs szolgálati feladatok ellátását vállalták a könyvtárak az adott régióban. A program folyamatosan támogatást kapott, ennek hatására a határon túli könyvtárakban jelentős fejlesztések indultak meg.

„Az informatikai fejlődés nem áll meg a határoknál, a szomszéd országok hozánk hasonlóan érdekeltek az informatikai fejlesztésekben... – mondta 2004-ben, a 3K-nak adott interjújában (2004. 6. sz.) Bálint-Pataki József, a Határon Túli Magyarok Hivatalának akkori elnöke. Nos, ezeknek a gondolatoknak a szellemében is fogant meg a magyarországi könyvtárügy mai prioritásainak sorában, a 2008–2013 közötti időszakra vonatkozó stratégiai terv részeként a „Partnerség a könyves szakma minden érintett hazai és határon túli magyar szervezetével” megfogalmazott célkitűzés. A Portál Program legfontosabb célkitűzései sorában szereplő részfeladatnak megfelelően nem csak Magyarország nemzeti könyvtára keresi a lehetőségeket a határon túli intézményekkel való kapcsolattartásra, hiszen a Könyvtári Intézet folyamatos feladatai (a könyvtári szakemberképzés, a szakmai

szervezetek együttműködése, valamint közös kultúránk megőrzése, szétsugárzása) mind-mind olyan napi teendők, amelyek a határon túli magyarság könyvtárait kívánják munkájukban segíteni.

Ennek a feladatnak igyekezett megfelelni a Könyvtári Intézet Gyűjteményszervezési osztálya, amikor a *Határon túl* című új információs oldallal jelentkezett az intézet honlapján. A munka „előtörténete” 2006-ig nyúlik vissza, amikor az osztályon felvetődött annak a lehetősége, hogy kísérleti jelleggel, célzott információs anyagot állítsunk össze a határon túli könyvtárak (iskolák) számára a magyar irodalom korszerű elérési lehetőségeiről. Ennek a szükségességét már több helyről is jelezték a szakemberek, így 2006 telén megkezdtük az anyaggyűjtést. 2007-ben pedig beépítettük munkafadataink sorába ennek az új szolgáltatásnak a kialakítását. Azután, amint az lenni szokott, „evés közben jött meg az étvágy”, ugyanis az anyaggyűjtés során újabb és újabb ötletek merültek fel arra nézve, milyen anyagokkal lehetne kibővíteni, színesíteni és teljesebbé tenni a fent említett témakört. Egyfelől olyan dokumentumok, adatbázisok és szolgáltatások felkutatását tűztük ki célul, amelyek információkat tartalmaznak a határon túli magyarság kulturális intézményeiről, elsősorban a könyvtárakról, a magyar nyelvű kiadókról; másfelől olyan szolgáltatásokat is felkutattunk, amelyek a határon túli magyar könyvtárak, külföldi magyar intézetek, illetve külföldi magyar tanszékek könyvtárainak munkájához nyújtanak segítséget. Nem kis fejtörést okozott az anyag fejezetekbe való rendezése, és bár végül két főcím (*Határon túliakról*, *Határon túliaknak*) alá „szerveztük” az összegyűjtött információkat, nem voltunk meggyőződve arról, hogy ez a csoportosítás mindenki tetszésével találkozók majd. Ezért szívesen fogadunk konstruktív javaslatokat, ötleteket, annak érdekében, hogy a portál még inkább „felhasználóbarát” legyen.

Az első, nagy „fejezetcím” alatt a következő linkeken (*Határon túli magyar kulturális intézmények adattára*, *Határon túli magyar könyvkiadók*, *Határon túli könyvek hazai nagy- és kiskereskedelme*, *Külföldi magyar kulturális intézetek*, *Hogyan ajándékozzunk határon túli könyvtáraknak?*) továbbhaladva újabb ismeretanyaghoz juthat az érdeklődő. A címek önmagukért beszélnek, ezért különösebb magyarázatot nem igényelnek. A *Határon túli magyar kulturális intézmények adattára* az OKM honlapjáról érhető el. A nyitó oldal tájékoztatója szerint az adattár a 2003–2004 folyamán elvégzett kutatás eredményeként született meg, a szaktárca (akkori neve: NKÖM) felkérésére. A magyarországi és határon túli kutató intézetek konzorciuma a Magyarországgal szomszédos hét ország magyar kulturális intézményeit, szervezeteit és csoportjait vette számba. Az adattár így a kérdőíves lekérdezéssel megkeresett intézmények „paramétereit”, valamint azon szervezetek címadatait is tartalmazza, amelyek különböző címtárakban, intézményi, pályázati nyilvántartásokban voltak megtalálhatók. A keresés települések, szervezetek neve, illetve az intézmények típusa szerint indítható. Néhány adat mára már elavult, az oldal frissítése azonban nem a mi kompetenciánk. A fent felsorolt információs fejezetcímek mögé rendezett háttéranyag a határon túli kulturális intézmények adatbázisából, valamint a tematikus weblapgyűjteményekből vétetett. Az oldalak (pl. karpatalja.lap.hu, erdely.lap.hu, kolozsvar.lap.hu) módszeres átfésülése után számos, rendkívül hasznos információ birtokába jutottunk, amelyeket meg kívántuk osztani az érdeklődőkkel. Egyéb hazai, illetve határon túli kulturális intézmények adatbázisa, címtára is remek szolgálatot tett a határon

túli magyar könyvkiadók összegyűjtésekor. Ezek segítségével Ukrajna, Szlovénia, Szlovákia, Románia, Horvátország és Szerbia magyar nyelvű könyvkiadóit sikerült számba venni. A legtöbb magyar nyelvű kiadványt megjelentető kiadót (32) Romániában (pl. Literátor Könyvkiadó, Nagyvárad; Erdélyi Magyar Könyvklub, Napsugár Kiadó, Kolozsvár; T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy és mások) sikerült fellelni, míg Szlovéniából (Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet) csak egy kiadót tudtunk felvenni a listába. Ezután az ország nevére kattintva megnyílik egy új ablak, amelyben az adott ország valamely kiadójának nevére klikkelve láthatóvá válik a kiadó elérhetősége: postacíme, telefon- és faxszáma, és néhány sorban összefoglalva a kiadó fő profilja is itt olvasható. Az ezt követő, az Oktatási és Kulturális Minisztérium honlapjáról elérhető linken valamennyi külföldi magyar kulturális intézet elérhetősége és vezetőinek neve olvasható. A *határon túliakról* című információk sorát *A hogyan ajándékozzunk határon túli könyvtáraknak?* című, tíz pontban összefoglalt tájékoztató zárja, amely mottója: „*Minden könyvhöz meg lehet találni a boldog használót...*” megvalósításának érdekében érdemes áttanulmányozni azokat a gyakorlati, hasznos tanácsokat, amelyek a fenti célt szolgálják.

A második, nagy információs fejezet a határon túliaknak kíván segítséget nyújtani a weben teljes szöveggel elérhető dokumentumok olvasásában. Bár teljességre törekedtünk, egészen bizonyos, hogy nem sikerült valamennyi, elektronikus formában meglévő anyagot számba vennünk, annak ellenére, hogy a magyarországi nagy könyvtárak szinte valamennyi honlapját átnéztük. Amennyiben átfedések voltak – azaz, ha egy-egy dokumentum elektronikus változata több könyvtárban is fellelhető –, akkor a MEK-ben való „jelenlétet” tekintettük elsődleges forrásnak. Elsősorban kézikönyvek digitalizált változatait rendeztük „csokorba”, de számos, szépirodalmi alkotás elektronikus változata is megtalálható az általunk válogatott linkgyűjteményben. A *hungarológiai kézikönyvek* című ajánlójegyzék zárja a határon túli könyvtárosok tájékoztatására, tájékozódására szánt linkgyűjteményt.

A Könyvtári Intézet Gyűjteményszervezési osztálya által összeállított jegyzéket évente frissítjük, és amennyiben egy-egy dokumentumnak időközben megjelent CD-ROM-változata, azt is feltüntetjük. Ebben a „fejezetben” a hungarológiai fogalmát kissé meghaladva nem csupán a magyar népre, történetére, nyelvére, kultúrájára vonatkozó kézikönyveket gyűjtöttük egybe, hanem mindazokat a műveket, amelyeket az országismeret szempontjából fontosnak tartottunk, ezért azután például a természettudományi területekre is kitekintettünk. Amennyiben egy-egy dokumentumnak digitalizált változata is létezik, ezt az adott cím melletti link jelzi. Igyekezünk összegyűjteni azokat a hasznos információkat, amelyek – reményeink szerint – a határon túli magyarságot szolgálhatják és a határon túli könyvtáraknak nyújthatnak segítséget. Természetesen – bár teljességre törekedtünk – vélhetően nem tudtuk hiánytalanul számba venni a témával kapcsolatos, valamennyi információt, éppen ezért ehelyütt is kérjük, hogy írják meg a munkánkkal kapcsolatos véleményüket, észrevételeiket, javaslatokat, és a portálon megjelölt címre juttassák el nekünk. Hiszen mi is azt szeretnénk, ha ez az információs oldal még jobban és pontosabban szolgálná azokat, akikért született, a határon túli magyarságot.

Bartók Györgyi